

ФАКСИМИЛ КАО СВЕДОЧАНСТВО И СРЕДСТВО КУЛТУРНЕ РЕВАЛОРИЗАЦИЈЕ: ТРАГАЊЕ ЗА ОТИСКОМ ПЕСНИКОВЕ ЛИЧНОСТИ

Бранко Радичевић, *Изабрани рукописи*, приредио Ненад Николић, Матица
српска, Нови Сад 2024

Питање зрелости једне културе огледа се, између осталог, у њеном односу према својим класичним писцима. Тај однос подразумева не само препознавање канонске вредности њихових дела већ и рад на њиховом критичком приређивању. На овај начин истраживачи, али и шира јавност, добијају увид у коначан и потпун текст, али и у стваралачки поступак аутора. Посебну важност такав приступ добија у светлу обновљеног интересовања за биографију и поезику аутора, који поново добијају значајно место у савременој науци о књижевности. Најрепрезентативнији примери овакве праксе у српској култури јесу критичка издања дела Иве Андрића у издању Задужбине Иве Андрића и дела Милоша Црњанског у издању Задужбине Милоша Црњанског. Ови подухвати с правом се означавају као епохални јер показују колико је тешко и за најзначајније писце обезбедити не само континуирану истраживачку пажњу већ и стабилну финансијску подршку за остварење оваквих пројеката. У том контексту, оправдано се поставља питање какву видљивост и какво место у научном пољу могу заузети они аутори који су сведени на „писце из читанке” и чији се положај у историји књижевности узима као непроменљив и самим тим се не налази у фокусу пажње истраживача. Покушаји да се њихово дело поново промисли често се доживљавају као анахрони, уз питање шта нам уопште данас могу рећи Бранко, Ђура, Змај или Лаза. Па ипак, управо та питања откривају суштинску дилему: Имају ли ови писци право на нова тумачења и критичку ревалоризацију изван оквира педагошке традиције? Може ли постојати „нови Бранко” или „нови Лаза” за савременог читаоца? Одговори на та питања нису само одраз истраживачке радозналости већ и сведочанство културне одговорности.

Оваква темељна и далекосежна питања, несумњиво, поставила је и Зорица Хацић Радовић, преузевши уредништво једне од значајнијих

савремених издавачких иницијатива Матице српске – библиотеке „Факсимил”. У оквиру ове едиције, пред читаоцима се данас налазе две изузетно вредне публикације: *Изабрани рукојиси* Бранка Радичевића и *Изабрани рукојиси* Лазе Костића. И већ при првом, макар и површном увиду у њихов садржај постаје јасно да наслов ових књига не открива у потпуности њихову природу: оне нису само избори рукописа већ и значајни научни подухвати у којима критичка и интерпретативна обрада имају равноправну улогу са факсимилним материјалом. Управо зато, поред уредничког имена, с пуним правом као коаутори треба да буду истакнути и приређивачи – Срђан Орсић и Ненад Николић – чији је научни допринос овим издањима суштински и несводив на пратеће коментаре.

Сложена структура ових књига из исте едиције условљена је специфичностима рукописне грађе, те свака од њих захтева посебан аналитички приступ. Но, оно што их повезује јесте савремени концепт: осим факсимилних репродукција, транскрипције текста и прецизних навода о пореклу рукописа, читаоцу се пружа систематично и методолошки промишљено тумачење. Читалац не остаје сам са рукописима, већ бива чврсто вођен и потпомогнут релевантним подацима како би увидео њихов значај и разумео на који начин њихово појављивање утиче на померање досадашњих граница тумачења ових песника. Зато напомена да је рукописе приредио и коментаре написао један од ова два научника делује као исувише скромна за примере приређивачке праксе какав су они овом едицијом пружили.

Књига *Изабрани рукојиси* Бранка Радичевића може се условно поделити у два повезана дела: први доноси избор песникових рукописа и њихову транскрипцију, док други чини обиман и детаљан критички апарат који их прати. У овој збирци објављени су следећи текстови: поеме *Туја и ойомена* и *Безимена*, концепт песме коју је Бранко упутио Његошу уз своју прву збирку *Песме*, песма [Де си душо, де си рано], позната као „Укор”, као и песма [Је л’ то данак кад му ведре несташ] позната под насловима „Болесникова тужба” и „Болесников уздисај”. Поред тога, у књизи се налазе и делови четири писма која је песник упутио оцу, а која се чувају у Матици српској. Приређивач књиге, Ненад Николић, сам истиче основ за свој избор:

Изабрати рукописе који ће у овој књизи бити представљени није било тешко: као почетак и суштински завршетак Бранковог романтичарског певања, али и као два различита отиска његовог рукописања, један који показује несигурност, неодлучност, са бројним прецртавањима и исправљањима, и други у којем је рука пратила лакоћу низања стихова, *Туја и ойомена* и *Безимена*, велике поеме српског романтизма, тежиште су представљања Бранкових рукописа у овој књизи.¹

¹ Бранко Радичевић, *Изабрани рукојиси*, прир. Ненад Николић, Матица српска, Нови Сад 2024, 28–29.

Ово објашњење избора указује на то да се већ у самом мотиву приређивача огледа потреба за озбиљним превредновањем Бранковог дела и за искораком из досадашње традиције тумачења – мотиви који су засигурно проистекли из ранијег проучавања песниковог опуса. Уз сваки објављени текст приређивач пружа објашњење својих приређивачких поступака, тумачење кључних места, као и одређење књижевноисторијске вредности појединих дела. Николић, доследан научној честитости, јасно издваја оне делове тумачења који су претходно објављени у његовој монографији *Бранко, романтичарски ђесник*, тако да читалац с лакоћом може уочити које нове интерпретативне помаке приређивач овом приликом доноси.

Уводни текст Ненада Николића, који отвара књигу, под насловом „Романтичарски песник и његова рукописна оставштина”, у фокус ставља одисеју Бранкових рукописа и њихово претходно објављивање, које је готово увек било условљено ставовима које су књижевни тумачи заузимали према песниковом делу. Тако, на пример, Николић указује на случај из 1924. године, када су Бранислав Миљковић и Миливој Павловић, поводом стогодишњице Бранковог рођења, у оквиру издања Српске књижевне задруге објавили његове песме и писма, али по налогу издавача изоставили „неколико слободнијих места”, будући да је издање било намењено школској употреби.

Управо зато Николић приступа анализи рукописа готово детективски, настојећи да утврди какав су став поједини критичари заузимали према песнику и на који начин је тај став утицао на њихов однос према рукописима – посебно у погледу слободе коју су себи допуштали у интервенцијама на тексту, укључујући и његово мењање. С друге стране, Николић већ на почетку јасно формулише сопствена приређивачка начела, међу којима је посебно важно оно које се тиче интерпункције: „Објављивањем те песме са интерпункцијом као да се ради о стандардној, а не песничкој реченици, значи изневеравати Бранково певање”.² Овим начелом приређивач штити право песника да се његово дело пред публиком нађе онако како га је он написао, а не онако како су приређивачи мислили да је требало да напише.

Ипак, као што ништа у овој едицији није једноставно, тако се и поред текстолошки прецизног и научно утемељеног приступа Бранковим рукописима не добија искључиво књижевноисторијско тумачење текстова. Напротив, Николић чини корак даље – он, поред самих текстова, трага и за песниковом личношћу, што представља наставак истраживачког пута који је започео у својој претходној монографији. Тамо је већ јасно формулисао потребу за преиспитивањем устаљене представе о Радичевићу:

² Исто, 27.

Бранко далеко је од оног за кога су нас учили да је лак и једноставан, песник раздрагане младости, тек помало елегичан. Пажљиво читан, укажује нам се као сложенији, противречнији, и данас близак и подстицајан – Бранко, романтичарски песник.³

У том смислу, приређивање рукописа не служи само као подлога за текстолошку реконструкцију већ и као средство за дубље разумевање песникове индивидуалности и његовог места у културној традицији.

Први рукописи којима се отвара књига јесу писма која је Бранко Радичевић слао оцу. Њихово укључивање у издање пратио је детаљан истраживачки рад усмерен на утврђивање пута којим су се писма кретала – где су се налазила, како су сачувана и где су данас архивирана. Ова писма имају изузетан књижевноисторијски значај, што Николић посебно истиче – и то на основу пажљивог читања, тумачења и разумевања свих значењских нијанси које се у њима откривају. У преписци се јављају прве верзије појединих песама, што омогућава увид у начин на који је песник обликовао и мењао своја дела, односно у динамику његовог стваралачког поступка, па и у формирање поетичких ставова.

Појава управо ових докумената у одабраном корпусу (иако, према сведочењу приређивача, значајан број текстова остаје необјављен) открива истраживачку интенцију која превазилази анализу самих књижевних дела – коју је Николић већ веома успешно остварио у својој монографији *Бранко, романтичарски ђесник* – и усмерава се ка реконструкцији песникове личности. У том светлу, писма добијају веома важну улогу:

Из ових писама у којима један двадестогодишњак оцу – „драгом татици” – открива своја надања, жеље, намере, као и шта га онеспокојава и тишти, у којима му шаље песме и очекује његов суд и подршку, израња лик младића који је колико амбициозан толико и скроман, у свему што чини исправан, младића који нам по читању његове приватне преписке постаје још милији него док смо га знали само по песмама.⁴

О значају које издање Бранкових рукописа данас има показује и то да књижевна јавност није била свесна потребе за критичким издањем заснованим на аутографу поеме *Туја и ојомена* јер се она доживљава као општепознато, канонизовано дело. Изненађење читалаца је утолико веће када приређивач укаже на спорна места на која упућује констатација: „Облик у којем се чита последњих сто година – од Миљковићевог и Павловићевог издања које је успоставило њен канонски текст – Бранко јој није дао”.⁵ Вишеструке ауторске интервенције довеле су до тога

³ Ненад Николић, *Бранко, романтичарски ђесник*, Српска књижевна задруга, Београд 2022, 319.

⁴ Б. Радичевић, нав. дело, 36.

⁵ Исто, 83.

да ни након више од једног века заправо не постоји прецизно установљен текст. Сачувана су два аутографа у Библиотеци Матице српске, при чему се други рукопис традиционално сматра канонском верзијом. Специфичан Бранков рукопис, као и одређени број преправки, отежавали су рад свим досадашњим приређивачима, што постаје очигледно свакоме ко, уз факсимил, упореди транскрипцију са рукописом. Управо зато Николић процењује да није довољно механички преписати и објавити факсимил: неопходно је означити сва места која одступају од онога што данас подразумевамо под текстом поеме. Грешке у ранијим издањима приређивач веома прецизно не приписује немарности, већ настојању претходника да доследно испрате ону унутрашњу логичност текста за коју су сматрали да постоји у поеми, па су интервенцијама – уверени да исправљају недореченост – заправо удаљили текст од аутентичног облика. Кључним се у том смислу показује стих „Ње више нема – то је био звук”, који у рукопису гласи „Ње више нема – то су били звуци”, а затим „Ње више нема – то су били звук”. Његов семантички потенцијал Николић сажима у следећој оцени:

Чудесно интригантан, трајно подстицајан стих српског романтизма, коме су коначан облик дали приређивачи, својом неправилношћу после друге измене, замрљаношћу читаве строфе која пак палимпсестски открива пораст симболизације и све богатије преливање значења као задатак за читаоца, упућује на Бранка као песника који је интензивно проживљавао писање поезије, немирног духа, који се кретао напред-назад, исто онако како су и његова романтичарска песничка Ја без смирења.⁶

Николић формулише два значајна увида до којих је било могуће доћи тек након што је аутограф поеме *Туја и оймена* постао доступан широј јавности и истраживачима. Први се тиче идентитета самог песника и поново отвара питање односа између лирског субјекта и песничког Ја, односно могућности да лирски субјекат у овој поеми заправо поседује нешто од *ойиска душе* самог аутора. Та претпоставка, која се у модерној књижевној теорији ретко прихвата као научно проверљива, овде се преиспитује у светлу графолошких и текстолошких доказа. Полазећи од аутографа и низа нових показатеља које он нуди, Николић закључује: „Бранков рукопис показује да песничко Ја његових романтичарских песама јесте он сам”.⁷ Па ипак, овим тумач не запада у поједностављено поистовећивање фабуле поеме и песникове биографије, како је то било својствено неким ранијим тумачима, већ указује на дубљи лични доживљај који се испољава у тексту, поткрепљујући своје читање следећим увидом:

⁶ Исто, 140.

⁷ Исто.

Рукопис те поеме показује отисак душе која се послужила устаљеним мотивима да изрази своје најдубље запитаности, да испита природу, љубави, телесне, духовне, божанске, и да ни при једној не остане, стално обнављајући своју тугу сећањима на достигнуће пуноће које нису могле бити трајне.⁸

У том светлу, рукопис се јавља као простор у којем се лирско, егзистенцијално и поетичко слојевито прожимају, а не као документ у функцији животне реконструкције.

Песма Његошу упућена је као посвета уз прву збирку *Песамa*, у којој је Његош био један од пренумераната. У Рукописном одељењу Матице српске сачувана је на два листа: на првом је калиграфски исписана прва верзија, а на другом су додата два стиха. Ова подела указује да је песма најпре написана а потом допуњена, при чему су додати стихови довели до *раслојавања* значења песме, што Николић детаљно анализира. Бранко је уочавао разлику између себе и старијег песника, те у песми истовремено изражава захвалност и оправдање: „У слању-и-извињењу сплетени су Бранково разумевање Његоша и његово саморазумевање”.⁹ Николић не пропушта да истакне однос двојице песника и понови већ у критици уочену разлику: „трагичко осећање егзистенције било [је] страно Бранку, и тиме се он од Његоша највише разликовао”.¹⁰

У текстолошкој и поетичкој анализи поеме *Безимена* Николић указује на више значајних аспеката њене композиције и рецепције. Иако је поема остала незавршена, прва песма представља заокружену целину и, по свему судећи, била је окончана пре него што је песник у писму Ђури Даничићу од 8. априла 1849. најавио рад на *Лудом Бранку*. Та песма, према приређивачевом тумачењу, сведочи о наставку ауторског рада и након што је композициона структура већ била формирана:

Све то потврђује да је Бранко наставио да ради на већ завршеној првој песми и да би она, да је доживео да је припреми за штампу, свакако била у понечему другачија него што је у рукопису, али је ипак њена концепција јасна, па и у овом облику који је иза Бранка остао представља по много чему изузетно дело српског романтизма.¹¹

Посебну вредност поеме Николић препознаје у појави градског простора, који се први пут у Бранковом опусу јавља као јасна поетичка одредница. Његово увођење омогућава ново тематско и идејно проширење лирског израза. Истовремено, четири строфе друге песме, настале у

⁸ Исто.

⁹ Исто, 146.

¹⁰ Исто, 147.

¹¹ Исто, 150.

пролеће 1849. године – у атмосфери краха српских националних очекивања у оквирима Аустријског царства – представљају, заједно са почетком треће песме, непосредан лирски одзив на историјску и политичку савременост.

Тако Николић истиче: „Четири строфе друге песме и почетак треће биле су одзив на савременост, националне политике, баш као што су прва песма и наставак треће песме реаговали на исти савремени свет у свакодневници градског човека”.¹² Поетички посматрано, Бранкова критика савремености није ограничена на политичку раван, већ се протеже и на свакодневни урбани живот, укључујући емотивне и моралне односе. У том контексту, приређивач наглашава да је за песника била од пресудног значаја идеја наде као естетичке и етичке претпоставке: „За Бранкову критику савремености, било да је у питању грљење или политика, била је дакле важна претпоставка могућности бољег света, сјајнијих дана, чак и онда када све говори против тога”.¹³

Детаљна анализа поеме *Безимена* није поновљена у оквиру овог издања, будући да ју је приређивач већ анализирао у својој монографији. У овом издању фокус је пре свега на реконструкцији процеса настанка текста и интерпретацији која уважава особености аутографа, као и његове поетичке и историјске импликације.

Николић две песме – „Де си душо, де си рано”, познату под насловом „Укор” (под тим насловом је објављена у *Песмама III*), и „Је л то данак кад му ведре нестат”, објављивану и као „Болесникова тужба” (Остојићево и Иванићево издање) и „Болесников уздисај” (Миљковићево и Павловићево издање) – издваја као посебну целину, одређујући их као „две познице” на основу периода у песниковом стваралаштву у којем су настале. Он доследно спроводи свој критички поступак, усмерен на откривање дубљих поетичких слојева и егзистенцијалних поставки у песниковом гласу. Управо се у тексту посвећених најјасније види снага Николићевог тумачења: пажљиво читање текста, уочавање ситних језичких и интерпункцијских нијанси, као и широко познавање дела Бранкових савременика. На овај начин долази до увида о касној фази песниковог стваралаштва. Николић ове песме сагледава као својеврсни поетички завршетак – у њима препознаје тонове меланхолије, празнине и предсмртне усамљености, који се битно разликују од дотадашње слике о песнику као гласу младалачке раздраганости. Њихово укључивање у књигу није само текстолошки или документарни допринос, већ суштински помак у разумевању песникове поезије.

Последње поглавље књиге, насловљено „Бранко по рукописима – данас”, показује спремност приређивача да поново пређе границе уоби-

¹² Исто, 180.

¹³ Исто.

чајеног приступа приређивању рукописа за штампу, уводећи у анализу и графолошке методе. Аутор је свестан да „посматрање Бранкових рукописа неће променити књижевноисторијски суд о његовом делу”,¹⁴ али истиче да такав приступ омогућава да песникове песме и поеме постану „ближе и разумљивије захваљујући том додатку отиска песникове личности, која историју књижевности одавно не занима, али што у овом случају ипак обогаћује разумевање: смисао песничког исказа Бранко је подвукао својим рукописом”.¹⁵

У времену које се често ограђује од биографизама, а истовремено тежи сагледавању опуса једног аутора као целине и истраживању стваралачке поетике, можда је прави тренутак да се тумачима омогући да поред питања *како* писац ствара поставе и питање *ко* је писац који ствара. Та перспектива не тежи свођењу текста на живот, већ указује на могућност дубљег разумевања не само поетике већ и културне личности која стоји иза дела. Управо тај „отисак” песникове личности Николић повремено открива читаоцу – у различитом обликовању слова *ић*, у искошености редова удесно или прибијености текста уз леву ивицу папира. Усмереношћу на такве детаље приређивач не тежи романтизованом оживљавању песника, већ постиже методолошки утемељен ефекат: индивидуализује ауторов поетички глас и уписује га у простор памћења културе. Тим поступком Николић успева да Бранков рукопис претвори у додатни слој поетичког исказа – и, ако већ не мења књижевноисторијски суд, онда га свакако значајно допуњује, обогаћујући слику о песнику која траје у историји српске књижевности.

Књига *Изабрани рукописи* Бранка Радичевића, али и цела библиотека „Факсимил”, пружају будућим истраживачима могућност да се на нов начин суоче с песниковим делом – да, загледи у облике слова, прецртане речи и белешке на маргинама, покушају да проникну у суштину стваралачког поступка и у јавности проговоре о неком бар за нијансу другачијем Бранку или Лази.

Др Тамара М. ЉУЈИЋ

Институт за српску културу Приштина/Лепосавић
tamara.ljujic@gmail.com

¹⁴ Исто, 231.

¹⁵ Исто.